

13 HISTORICKÁ GEOGRAFIE

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Kapitola seznamuje čtenáře s historickou geografii, což je vědní disciplína stojící na pomezí geografie a historie. Zabývá se proměnami určitého geografického prostoru v čase. Ke svým účelům využívá různé druhy pramenů, jimž je věnována pozornost v této části studijní opory.

CÍLE KAPITOLY

Po prostudování této kapitoly dokážete:

- identifikovat a popsat, jak se krajina měnila v různých historických obdobích vlivem lidské činnosti, přírodních procesů a dalších faktorů;
 - pochopit, kde a proč vznikala sídla a města, jak se vyvíjela jejich struktura i funkce a jaké faktory ovlivňovaly jejich růst a zánik;
 - pracovat s historickými mapami, archivními dokumenty, archeologickými nálezy a dalšími daty, aby moc rekonstruovat a interpretovat minulost z geografického hlediska;
 - kriticky hodnotit různé zdroje informací a používat interdisciplinární přístupy k řešení komplexních historicko-geografických otázek.
-

ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU

Prostudování kapitoly vám zabere přibližně 60 minut.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Historická geografie; kartografie; mapy; veduty

13.1 Druhy pramenů využívaných historickou geografii

Historická geografie je vědní disciplína, která se nachází na pomezí společenských a přírodních věd, zejména historiografie a geografie. Zabývá se studiem prostorových aspektů historických procesů a jevů. Zkoumá, jak se krajina, osídlení a lidské aktivity měnily v průběhu času a jak historické události a procesy ovlivňovaly geografické uspořádání. Historická geografie využívá pro své účely různé druhy pramenů, zejména historické prameny písemné, kartografické, obrazové a hmotné.

- **Historické prameny písemné**

K písemným historickým pramenům patří především některé úřední materiály, jako jsou listiny, urbáře světské i církevní vrchnosti, hospodářské účty, desky zemské a dvorské, městské knihy a pozemkové knihy. Patří sem také písemné operáty katastrů, například berní rula, lánové rejstříky, karolínský, tereziánský, josefský či stabilní katastr, které jsou důležitým pramenem pro otázky topografické, hospodářské, pro vývoj dopravní sítě nebo obyvatelstva. Dále sem patří statistická díla, zejména práce oficiální rakouské statistiky, které vznikají od konce 18. století, a lexikální díla, jako jsou místopisné příručky a topografické slovníky. Příkladem jsou práce Jaroslava Schallera, Františka Josefa Schwoye, Johanna Sommera, Reginalda Kneifela a Faustina Ense. Vyprávěcí prameny často poskytují cenné informace o vzhledu krajiny, klimatu, územním vývoji státu, dějinách osídlení a průběhu komunikací. Příkladem je Kosmova Kronika česká.

Příklad:

Geografický popis území ovládaného Slavníkovci k roku 981 v Kosmově Kronice české.

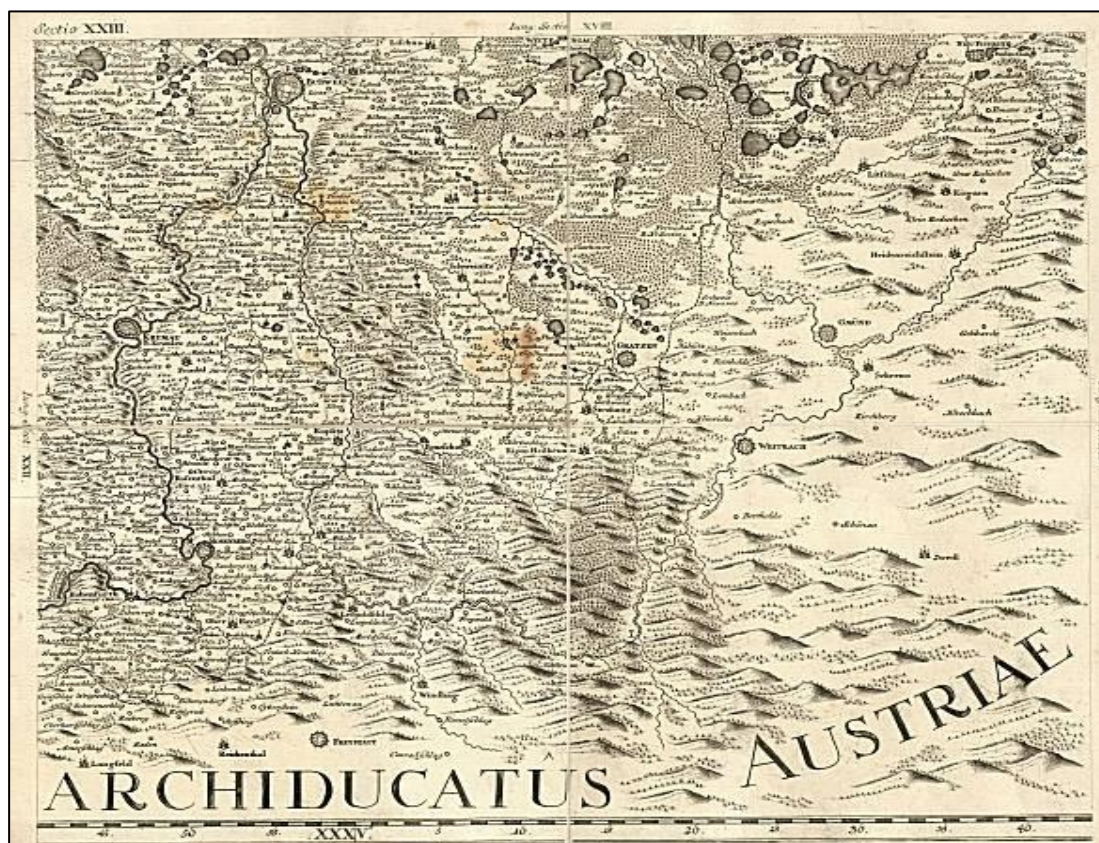
Sídlem tohoto znamenitého knížete byla Libice, ležící v místě, kde řeka Cidlina tratí své jméno, ústíc do volnějšího toku Labe. Knížectví jeho mělo tyto hranice: na západ proti Čechám potok Surinu a hrad, ležící na hoře, jež slove Oseka, při řece Mži. Rovněž na jižní straně proti Rakousům tyto pomezí hrady: Chýnov, Důdleby a Netolice až doprostřed hvozdu; k východu proti zemi moravské hrad pod pomezím hvozdem ležící, jménem Litomyšl, až k potoku Svitavě, tekoucímu středem hvozdu; na sever proti Polsku hrad Kladsko, ležící nad řekou Nisou.

Zdroj: *Kosmova kronika česká*. Ed. Bláhová Marie, Karel Hrdina. Praha – Litomyšl 2005, s. 53.

- **Kartografické prameny**

Za kartografické prameny jsou v českém prostředí považovány mapy a plány většinou z 15. až 20. století. Z hlediska jejich využití pro historicko-geografické účely se dělí na prameny srovnávací, které pokrývají k určitému datu nebo období celé území českých zemí nebo jejich části ze všeobecného pohledu, a individuální, které nepokrývají souvisle území českých zemí, ale zachycují větší či menší regiony, města nebo obce, nebo sledují jen určité tematické hledisko. Jako příklad srovnávacího kartografického pramenu pro území českých zemí lze uvést například Müllеровu mapu Čech z roku 1720, která zpřístupňuje informace o sídlech, vodstvech, komunikacích, zaniklých osadách, mlýnech, vinicích, dolech a dalších objektech. Na základě Müllеровy metody vznikly také Wielandovy mapy slezských knížectví, například mapa Opavského knížectví z roku 1736, které se pak staly součástí Atlasu Slezska (1752). Příkladem individuální mapy je Statisticko-topografická průmyslová mapa Království českého z roku 1842.

Příklady:

Obrázek 91: Müllеровa mapa Čech z roku 1720 (sekce XXIII).

Zdroj: <http://www.hiu.cas.cz/cs/images/content/mapy/muller-sekce23.jpg> (18. 02. 2024).

Obrázek 92: Mapa opavského knížectví Johanna Wolfganga Wielanda (rektifikace Mathiase Schubartha), 1736, kolorovaná mědirytina na papíře, cca 53 x 80 cm.

Zdroj: Zemský archiv v Opavě, fond Sbirka map a plánů, inv. č. 63B.

- **Obrazové prameny**

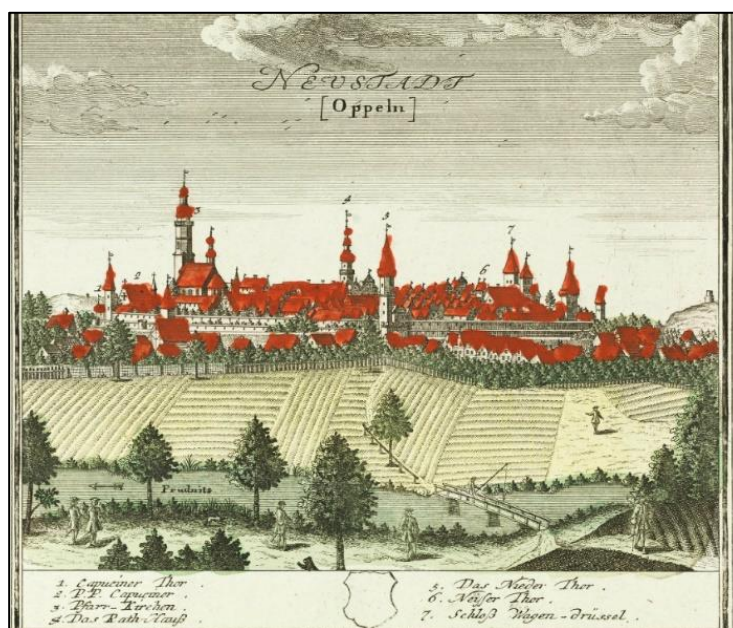
Obrazovými prameny, které využívá historická geografie, jsou veduty, pohledy na hrady, zámky, parky, vyobrazení městských částí nebo budov, a také dobové pohlednice či fotografie. K významným autorům pohledů na města českých zemí patří například Hartmann Schedel, Hans Hohenberg, Georg Braun, Václav Hollar, Matthaeus Merian, Friedrich Bernhard Werner, Jiří Döbler, Josef Šembera, Vilém Kandler či Václav Jansa. Veduty měst jsou často součástí map, například veduta Těšína na mapě těšínského knížectví Jonáše Nigriniho v kopii Matthäuse Georga Seuttera z roku 1740.

Příklady:

Obrázek 93: Veduta Těšína na mapě Těšínského knížectví Jonáše Nigriniho v kopii Matthäuse Georga Seuttera, 1740, kolorovaná mědirytina na papíře, 52,9 x 62,1 cm.

Zdroj: Slezské zemské muzeum, historické pracoviště, inv. č. Ch 1022.

Obrázek 94: Veduta města Prudnik od F. B. Wernera z roku 1737,

Zdroj: <https://sbc.org.pl/dlibra/publication/170148/edition/160042> (18. 02. 2024)

- **Hmotné prameny**

K hmotným pramenům patří především středověké archeologické nálezy, jako jsou dochované stavby i jejich reliktů, které dokládají osídlení a hospodářskou činnost člověka v krajině, například mlýny, hamry a sklárny. I terénní nerovnosti mohou poskytovat informace o umístění zaniklých osad, bývalých komunikací, vodních toků a dalších významných prvků.

Obrázek 95: Záběr na bývalé předhradí hradu opavských vévodů, který byl později přestavěn na zámek.

Zdroj: Národní památkový ústav, odborné pracoviště v Ostravě, (Foto Jindřich Hlas, 2024).

DALŠÍ ZDROJE

Doporučená literatura:

1. ČAPEK, Richard a kol.: *Geografická kartografie*. Praha 1992.
2. KAŠPAR, Jaroslav: *Historická geografie jako pomocná věda historická*. In: Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica 1, Z pomocných věd historických V. Praha 1982, s. 17–28.
3. KAŠPAR, Jaroslav: *Vybrané kapitoly z historické geografie českých zemí a z nauky o mapách*. Praha 1990.
4. SEMOTANOVÁ, Eva: *Historická geografie českých zemí*. Praha 1998.

5. TRÁVNÍČEK, Dušan: *K vývoji české historické geografie po druhé světové válce*. In: *Historická geografie 22*. Praha 1983, s. 53–60.

SAMOSTATNÝ ÚKOL

1. Porovnejte staré mapy Slezska z různých období a identifikujte změny v krajině, politických hranicích a osídlení.

Obrázek 96: Jonas Scultetus, Silesiae ducatus, accurata et vera delineatio, 1636, kolorovaná mědirytina na papíře, 36 x 46,5 cm

Zdroj: Zemský archiv v Opavě, fond Sběrka map a plánů, inv. č. 16.

**Obrázek 97: Simon Schropp – Picquet – Kunst- und Industrie-Comptoir, Mapa-
Rakouské Slezsko a jeho pruské příhraničí, 1804, kolorovaná mědirytina na
papíře, 38,5 x 68 cm**

Zdroj: Zemský archiv v Opavě, fond Sběrka map a plánů, inv. č. 256.

SHRNUTÍ KAPITOLY

Historická geografie se snaží rekonstruovat prostorové aspekty minulosti a pochopit, jak geografické faktory ovlivňovaly historické události a procesy. K tomu využívá různé metody a zdroje informací, včetně historických map, archivních dokumentů, archeologických nálezů a dalších dat.